

Павел Павлов

Богословското свидетелство на църковния историк проф. Христо Стоянов¹

Abstract: Pavel Pavloff, *Theological Legacy of a Church Historian: Prof. Hristo Stoyanov*.

This article is dedicated to the life and legacy of Professor Hristo Stoyanov as a church theologian, teacher, and researcher of Church history. It addresses the significance of continuity between generations within church-theological circles and the challenges of maintaining this continuity under Bulgarian political conditions. The article highlights the individual's commitment to upholding the Truth and the Christian faith during the totalitarian communist regime, emphasizing the crucial role of history and faith in shaping both human and Christian identity.

Keywords: *Hristo Stoyanov, History, Church, Theologian, Faith, Continuity, Bulgaria, Totalitarian Regime*

Има един впечатляващ текст на проф. Николай Глубоковски, посветен на кончината на неговия научен ръководител проф. Алексей Лебедев. Статията, озаглавена „В памет на покойния проф. Алексей Лебедев“, е с подзаглавие „под първите впечатления от тежката загуба“². Този удивителен текст е провокацията и моделът на моите размисления тук, макар и това, което казвам, да не е „под първите впечатления от тежката загуба“, а да е дълго обмисляно. Разбира се, ние помним нашите наставници и ясно съзнаваме дълга си пред учителите и преподавателите, които ни откриха големия свят на богословието и историята. Приемствеността между поколенията в България и особено в църковно-богословските среди е доста сложно нещо,

¹ Доклад, прочетен на Международната конференция по случай 75-годишнината от рождението на професор Христо Стоянов Христов, проведена на 2 декември 2016 г.

² Текстът е публикуван в сп. *Странник*, бр. 9 (1908), 274–305. Превод на български (Павел Павлов): Н. Глубоковски, „В памет на покойния професор Алексей Петрович Лебедев (под първите впечатления от тежката загуба)“, *Forum Theologicum Sardicense (Богословска мисъл)* XIX/2 (2014), 167–202.

което често се характеризира с диаметрални противоположности. Във връзка с честването днес на 75-годишнината от рождението на нашия професор ще се опитам да поговоря за неговите приноси обективно, макар че субективността в случая е очевидна. В моя доклад ми се ще да открия човека, личността на богослова-църковен историк иззад текстовете и архивните документи. Макар и да е твърде кратко времето, ще се опитам да ви разкажа за нашия професор Христо Стоянов преди всичко като църковен богослов, преподавател и изследовател на историята на Църквата. Личните свидетелства са съчетани с конкретните житейски обстоятелства и с богословския му мироглед. През целия си живот той свидетелстваше за Истината, а и други привличаше за това свидетелство със заразителния си пример.

1. Поколението

Поколението, на което принадлежи професорът (това е поколението и на моя баща, който е роден в същата 1941 г.), е първото, прекарало целия си съзнателен живот през комунистическия период, чак до промените през 1989 г. Това е поколение, което, от една страна, не познава войната, както предните две-три български поколения, а от друга, живее в епоха на разделение, когато хората се разделят на „наши“ и „чужди“, на „нови“ и „бивши хора“¹. Налагането на тоталитарния режим в България по съветски модел създава цели групи в страната, които са дамгосани с определението „народен враг“. Това особено се отнася за тези, които избират пътя на служението в Църквата. Именно там обаче се усеща и най-силно разделиението, защото макар и тя да е приемана традиционно за „буржоазна“, в средите ѝ постепенно се появяват „прогресисти“, които се опитват да се нагодят в конкретната ситуация.

Изключително трудно е да си семинарист през 50-те години, когато все още непрекъснато изчезват хора от църковните среди в лагерите и политическите затвори на България. От друга страна обаче, това е и особена привилегия – затворен между два железопътни тунела и два завоя на реката в Искърското дефиле, любознателният младеж има за свои учители невероятни ерудити от „старото поко-

¹ Срв. В. Лилков, Хр. Христов, Бивши хора по класификацията на Държавна сигурност, София 2017.

ление“. Разбира се, това лека-полека ще се промени и за нас семинаристите от 80-те години (само 25 г. по-късно) нещата ще изглеждат по-различно – други ректори, други учители, възпитатели и т.н. Поколениято на семинаристите от късните 50-те даде своите приноси в различни църковни поприща, макар че мнозина не оставаха на служение в Църквата. Причините за това са много – липса на чисто светска перспектива за семинаристите, изолация от връстниците по места, поставянето на семинаристите в групата „утайка на обществото“, но и все по-голямата незаинтересованост от страна на някои църковни фактори, които се опитват да се спасяват поединично, нагаждайки се към създалата се ситуация и т.н.

Христо Стоянов завършва семинарията с пълно отличие през 1960 г. и получава диплома №2149/19.06.1960 г. Трудно е да си пълен отличник в Семинарията. От една страна, в програмата има широка палитра от дисциплини – общообразователни предмети, църковно пеене, класически езици, но и централни богословски дисциплини. Трябва наистина да притежаваш доста умения, за да получаващ отлични оценки по всички предмети. От друга страна обаче, стои изкушението, че не е необходимо толкова да се старееш, защото няма кой знае каква полза от твоите знания, липсва конкурентна среда, перспектива и т.н. Второто разваля до такава степен средата, че на подобни отличници се гледа като на амбициозни натегачи, като на хора, които на по-следващ етап биха напуснали Църквата, защото тя не може да осигури пространства на подобни амбиции и знания. Нашият професор преодолява всички тези изкушения и остава завинаги в лоното на Църквата със своя избор да бъде богослов и учител на богослови. Може би за това има заслуга и духовният му отец, който десетилетия наред не престава да мотивира – курс след курс и семинарист след семинарист – за безкористно служение на Църквата и Отечеството.

В следване на своите църковни и богословски идеали Христо Стоянов влиза в Духовната Академия „Св. Климент Охридски“ през 1962 г. Записан е под албумен номер 400.¹ Завършва преждевременно своето следване за 3 години, вместо за 4, като последните две годи-

¹ Данните са от архивните книги на Духовната академия, които се съхраняват в Богословския факултет.

ни взема за една. Това става възможно с решение на Св. Синод от 2.10.1964, което му препоръчва да завърши ускорено. Общият успех от следването му е 5,93 – има само две петици (по Нравствено богословие и по Тълкуване на Новия Завет). На страницата на Христо Стоянов в книгата за редовни студенти четем бележка от проф. Тодор Събев: „студентът представи много добра работа (теза) при катедрата по Църковна история“. След задграничната му специализация (Швейцария и ФРГ) е приет за аспирант по Църковна история, както се нарича тогава. След защитата на докторската си дисертация той печели конкурс за асистент в същата катедра. Така от 1971 г. до края на живота си през 2000 г. той преподава църковно-историческите дисциплини в Духовната академия / Богословски факултет.

Не знам дали днес си даваме сметка за трагизма на богословското изгнаничество през комунистическия период, особено на честно посветилия се на „академичното“ богословие млад човек, ясно осъзнаващ ограничения, в чисто количествен смисъл, характер на своето лично богословско свидетелство. За него сякаш в най-пълна сила важи възгласа от Св. Литургия „Да стоим добре, да стоим със страх, да внимаваме, за да принесем в мир светото възношение!“ Защото силата на богословския подход в онова време не е само в способността да се усещат съществено важните богословски въпроси и да се предлагат отговори, а в това преди всичко да се очертаят посоките на най-ключовите измерения на богословската проблематика, които ще се превърнат в пътеводител за онези, които могат да слушат, а и да чуват.

2. Специалността

„Като историк се чувствам у дома във всяка епоха“, казва един историк на църквата от ХХ в.¹ Никой изследовател няма право да си затваря очите за времето. Вредно е да се пренасяме в епохите, когато ги изследваме, напротив трябва да изследваме и оценяваме всяка една епоха според плодовете, които е дала. Трябва да гледаме епохата през нашия прозорец, защото дистанцията е далекоглед или увеличителна лупа, която ни дава възможността по-отчетливо да разли-

¹ Цитат по Э. Блейн, *Георгий Флоровский: священнослужитель, богослов, философ*, Москва 1993, с. 173.

чаваме релефите. Често пъти неща, които не биха били забелязани от съвременниците, стават видими и различни от увеличителната дистанция на времето. Сякаш времето има характера на изцелител и завършител на започнатите или само загатнати въпроси. Освен това, гледайки от дистанцията на времето, ние гледаме епохата като на филм – динамично, а не като картина – статично. Непрекъснато изникват нови неща, които украсяват или развалят всеки отделен кадър.

Нужно е да погледнем положително и по човешки съдбата на всеки един от примерите на богословско свидетелство през XX в. Единствено посочването на добрите примери ще покаже по убедителен начин и предателите на богословското свидетелство в близкото минало. Антиперсоналистичният XX в. не обича особено положителните герои или обявява за такива само тези с безспорно отрицателни качества. Днес ние желаем да дадем за пример, за образец нашия любим професор.

Макар и да е получил възможно най-доброто за тогавашните условия образование и да е постигнал забележителни общобогословски успехи, все пак пряката научна специалност на нашия професор е Историята на Църквата. А „тя се рисува необикновено трудно дори и в случай, че обектът на изследване би бил достъпен на непосредствено наблюдение. Но, в това е и огромното затруднение, че за това служи твърде нищожна част от бързо преминаващата и едва уловима съвременност, защото главната маса принадлежи на миналото, отдавна потънало в мрака на вековете. До нас са се запазили само отражения на тази отминала история в разнородни паметници, поради това преди всичко е необходим пълен подбор и най-строга оценка на съществените извори за всеки период“, казва проф. Глубоковски¹.

За да се занимава човек с такава обемна дисциплина, са необходими широта на кръгзора, възможности за възпроизвеждане и точност на преценката. Тясната специализация и прекомерното фокусиране много често водят до едностранчивост до такава степен, че се преувеличава и митологизира определен образ. Макар че понякога лекото преувеличение би могло да се използва като начин за съсредоточаването върху определен важен проблем, който иначе

¹ Н. Глубоковски, *цит. съч.*, с. 172.

не би направил впечатление за слушащите или четящите. Все пак е много важно заради „игличките и клончетата да не изчезне не само гората, но и дърветата“¹. За да не се случи това, е необходимо да се изследва и познава колкото е възможно по-голяма част от общата, от голямата история. Освен това е важно изследователят да може да погледне нещата и от всички страни. „Необходимо е навсякъде да се прониква извън външната осезателност, тъй като тя служи само за опорна точка за разкриване на ръководните исторически начала, които дават фундамента на целия процес, одухотворяват го на всички отделни стъпала и всички стадии свързват в сплотени звена за развитие на последователно осъществяваната идея. Принципността, почерпана от потапянето в дълбините на историята, е душата на истинно-научното историческо построение, за да не се превърне то в статистическа хронография на копиране на фактите, където, колкото те са повече, толкова по-безобразна става грамадата от струпани на купчина камъни, защото те в такава масивност просто мачкат, но с нищо не поучават“².

Проф. Стоянов остава верен на тези принципи, които прилага във всички по-тесни научни дисциплини, които му се налага да разработва и преподава. Във всяко конкретно изследване той привлича всички възможни извори, като понякога за целта му се налага да превежда, да анализира и да сравнява до най-голямата прецизност. Използва винаги много авторитетни научни издания – изобщо онова поколение се доверява изключително на авторитетите, което понякога се оказва доста измамно. Днес има безкрайно много възможности и алтернативи, което прави авторитетите доста мимолетни. Друго време, други нрави! Друга забележителност на неговия метод е използването на възможно най-обемна литература при изследването на всяка, дори и най-дребната и маловажна тема. За това му помага широката ерудиция и доброто познаване на немската и руската църковно-историческа литература.

3. Преподавателят

В продължилата почти цели 30 г. преподавателска дейност

¹ Пак там, с. 173.

² Пак там.

професорът преподава различни дисциплини: Обща история на Църквата, История на Българската православна църква, История на Съвременните православни църкви, История на Народна република България. Последната дисциплина е наложена от Комитета по въпросите на БПЦ и религиозните култове към Министерство на външните работи. Веднага след промените, през 1990 г. сам дойде при нас студентите от първи и втори курс с предложението да направим подписка за премахването на тази дисциплина. Така и сторихме.

Седмичната натовареност на асистента, доцента (30.10.1979 г.) и по-късно професор (от 24.06.1985 г.) Стоянов се увеличава значително след заминаването на проф. Събев на работа в централата на Световния съвет на църквите в Женева. В Протокол № 11/15.05. 1979 г.¹ на Академическия съвет четем, че по молба на проф. Събев съветът решава да възложи ръководството на катедрата временно на проф. Цоневски, а преподавателската работа да се поеме от гл. ас. Христо Стоянов, като АС да замоли главния секретар на ССЦ д-р Потър да осигури евентуално възможност на проф. Събев за „едноседмичен курс лекции в Духовната Академия поне през единия учебен семестър“. В протокол №1/29.08.1979 г. на АС четем за отговор от страна на ген.сек. д-р Филип Потър, в което благодари на ДА: „в рамките на възможното и при съчетаване на тамошните задължения на проф. Събев, с регионалните задължения на ССЦ в Източна Европа и Близкия Изток, необходимо е той да продължи и поддържа своята връзка с ДА и другите църковни поделения“. От тази година на нашия професор се налага в рамките на повече от 12 г. (до приемането на хонорувани асистенти през 1992 г., вече в рамките на Университета) сам да чете лекциите и да води упражненията по посочените 4 дисциплини. Средната натовареност на дисциплините през годините е следната: ОИЦ – 3+9, История на БПЦ – 3+6, История на СПЦ – 3, История на НРБ – 2. Или през зимния семестър чете четирите дисциплини в четири дни, с обща натовареност 11 часа лекции. Днес бихме приравнили тези 11 лекции на 22 часа обща натовареност. През летния семестър продължават само първите две дисциплини с 10 лекции и 5 упражнения или обща натовареност от 25 часа. В този случай

¹ Протоколите от заседанията на АС се съхраняват в архива на Богословския факултет.

общата годишна натовареност за редовните студенти възлиза на 330 зимен и 375 летен семестър (общо 705 часа). И още половината за задочниците или 353 часа, което прави общо 1058 часа. Това е учебна натовареност за повече от три университетски щата днес. Всичко това може лесно да бъде открито и днес (30 г. по-късно), когато се отвори материалната книга, в която се изчисляват седмичните часове – професорът има по-голяма натовареност дори от ст. преподаватели, чиито часове се броят като упражнения, т.е. с двойно по-ниска натовареност.

Дисциплините, които преподава професорът, са особено важни в програмата на един богословски факултет: ОИЦ е водеща дисциплина с максимална натовареност, Историята на БПЦ е дисциплина, която създава идентичност на нашия факултет и съществува от самото му създаване, Историята на СПЦ още от времето на проф. Иван Снегаров е богато разработвана дисциплина с огромен курс и е изключително трудна, както за преподаване, така и за вземане на изпита. За четвъртата дисциплина вече стана дума – тя е наложена и е под специалното наблюдение на службите. Всичко това създава допълнително напрежение и усилие при воденето лекциите по тези дисциплини.

За сметка на всичко това пък професорът има любовта на своите студенти. Той беше изключително усмихнат човек, който създаваше жизнерадостно настроение около себе си. Всички го познаваха и го поздравяваха, а той учтиво отвръщаше. Бързаше, но винаги можеше да отдели достатъчно време, за да говори с някой студент. Като лектор бе изключително взискателен, но като изпитващ бе великодушен, затова пък се налагаше на неговите асистенти често да играят ролята на „лоши ченгета“. Мнозина си спомняме как на една от първите окупационни стачки срещу комунистическото управление в края на 1990 г. професорът дойде със съпругата си г-жа Здравка Христова да донесе чай на студентите, докато други преподаватели или се бяха покрили, или се опитваха да провокират студентите, раздразнени от окупацията. Той обичаше и подкрепяше младите хора. Христо Стоянов беше известен със свободолюбивия си характер и това допълнително правеше от него един от най-харесваните преподаватели в нашите студентски години. Беше открит и честен със студентите, което понякога създаваше условия за провокации. Можеше

да спори с часове и по най-маловажната тема – истината никога не беше маловажна за него. Лекциите му понякога придобиваха мистичен характер, разбира се за хората, които се интересуваха от богословие и история. Преподавателската му работа имаше характера на особен вид християнско свидетелство и изповедничество.

Той даваше изключителен пример и с църковното си поведение. Редовно присъстваше на богослужението в параклиса и много често участваше в песнопенията. Това правеше силно впечатление на студентите. Той умееше да запази и други с църковното си поведение и да ги убеди, че за богослова е изключително важно да бъде верен син на Православната ни Църква. Никога не криеше църковната си позиция и това му донесе доста лични неприятности във времето на Разкола през 90-те години. Беше много взискателен към студентите-духовници – монаси и свещенници. Беше критичен към голяма част от висшия клир, особено от времето на Разкола. Въпреки това беше особено верен и привързан към БПЦ, към Св. Синод и съзнаваше мястото и ролята на Българската патриаршия в историята и настоящето – на която беше горещ проповедник през целия си живот.

4. Изследователска работа

През целия си живот проф. Христо Стоянов разработва различни теми и периоди от църковно-историческите дисциплини, които преподава. Своята изследователска дейност е подчинил на преподавателската си работа. От текстовете му проличава и още една обща черта – участието му в най-различни чествания, конференции и сборници, в които е трябвало да участва по задължение, независимо дали по поръчение на Св. Синод или на Академическия и Факултетен съвет. Понякога се е налагало да пише и среднощни текстове по поръчка за някое мероприятие в чужбина на някои от архиереите. Това, разбира се, са правили и други преподаватели тогава, както има хора и днес, които вършат подобни услуги.

В началото на неговия научно-изследователски път той започва с тема от областта на Историята на БПЦ, от епохата на късното Възраждане. Това е дисертационното му съчинение „Протестантските мисии в България през XIX век“¹. Идеята наметне е била да се

¹ Издадено в две части: *Протестантските мисии в България през XIX в.* Ч. 1. (Го-

занимава и с Римокатолическата пропаганда по българските земи в същия период. Това не се осъществява по много причини. Въпреки всичко, основните теми в неговите изследвания са свързани с българското църковно минало и то главно от Възрожденския и Следвъзрожденския период¹. По теми, свързани с Българското средновековие той работи по-малко и то главно по конкретни въпроси: Покръстването², Епархията на св. Климент³, канонично положение на българската патриаршия и т.н. Главното му съчинение в областта на Обща история на Църквата е студията му за началото на иконоборството⁴. Преместването му в тази област е обусловено от необходимостта да поеме и лекциите по ОИЦ от 1978 г. Другите текстове, свързани с Втория и Шестия вселенски събори, са по повод кръглата годишнина от тях⁵. Най-малък литературен принос професорът има по отношение на Историята на СПЦ, в архива му обаче се намират текстове, които той четеше на лекции, но не са публикувани⁶. Също

дишник на Духовната академия, т. XXVI (LII), 1976–1977) и *Протестантските мисии в България през XIX в.* Ч. 2. (Годишник на Духовната академия, т. XXVII (LIII), 1977–1978).

¹ „Русия и Освобождението на България“, *Духовна култура*, бр. 3–4 (1968); „Борба за църковна независимост“, *Славяни*, бр. 12 (1969); „Д-р Стоян Чомаков и църковната борба“, *Сто години от учредяването на Българската екзархия*, София 1971; „Васил Левски – Апостол на свободата“, *Духовна култура*, бр. 2 (1973); „Начало и развитие на братските връзки между българи и руси (VII–XIV в.)“, *Църквата и съпротивата на българския народ срещу османското иго. Юбилеен сборник по случай 100 години от Освобождението*, София 198; „Българо-руско братство и сътрудничество в периода на османското иго“, *Църквата и съпротивата на българския народ срещу османското иго. Юбилеен сборник по случай 100 години от Освобождението*, София 1981 (в съавторство с Тодор Събев); „Църкви и манастири – фактори на Българското възраждане“, *Църковен вестник*, бр. 16 (1984); София 1998. По подобни теми има и множество доклади, сказки и беседи, които не са публикувани.

² „Византия и покръстването на българите“, *Известия на ЦИАИ и ЦЦИАМ*, т. II (1984); „Покръстването на княз Борис и българите“, *Християнството през вековете*, София 1998.

³ „Епархията на св. Климент Охридски“, *Известия на ЦИАИ и ЦЦИАМ*, т. II (1984).

⁴ „Из историята на иконоборството: 717–741“, *Годишник на Духовната академия*, т. XXX (LVI) (1980–1981).

⁵ „Втори вселенски събор. (Кратък исторически обзор)“, *Духовна култура*, бр. 1 (1982); „Подготовка и свикване на Шестия вселенски събор. (Кратък исторически обзор)“, *Духовна култура*, бр. 2 (1982).

⁶ Архивът на професора е на разположение на кабинета по История на Църквата,

така, през 80-те години той развива активна обществено-просветна дейност, за която подготвя множество доклади, които не намират място в тогавашните издания, или пък не са не ги дадени за публикуване от професора заради скрупулезния му перфекционизъм¹.

Проф. Христо Стоянов притежаваше един много цветист език и стил. Това е характерен белег на неговата творческа работилница. Обичаше българския език и го използваше в неговия висок регистър. Понякога е критикуван за „приповдигнатия и цветист стил“ от свои колеги – това четем в рецензии и отзиви за него, особено в годините, когато текат процедурите по научното му израстване. Този стил обаче често пъти издава неговото участие и в други текстове (ако не друго, то поне редакторско), които не са негово авторство. Отговорното му отношение към родния език е характеристика на неговите текстове. Не обичаше да пише от прима виста, четеше и събираше по възможност всички материали, макар и за най-малкия текст. Когато

любезно предоставен ни от неговия син Климент Христов.

¹ Напр. „Екзарх Антим и Априлското въстание“. Доклад, изнесен на съвместно (при участието на Духовната академия, БАН и ЦИАИ) проведения симпозиум (27.X.1982 г.) по случай 110 г. от избирането на Видинския митрополит Антим за пръв Български екзарх и в памет на 170-годишнината от рождението на Иларион Макариополски; „Охридската архиепископия и нейното място за опазването на българщината“. Лекция, изнесена в Македонското дружество по повод 215-годишнината от унищожаването ѝ (6.IV.1982 г.); „Възстановената Българска патриаршия – благоуханен плод на свободата“. Доклад по повод 1300 години от основаването на Българската държава (БЗНС, 1981 г.); „Борбата за църковно-национална независимост (причини, характер, движещи сили, цел и задачи)“. Лекция, изнесена в славянското дружество (м. май 1980 г.); „Акад. проф. Иван Снегаров като християнин, преподавател и изследовател“. Доклад, изнесен на тържественото честване на стогодишнината от рождението му (м. ноември 1983 г.); „Ролята и значението на БПЦ в историята на нашия народ – заслугата ѝ за опазването и сплотяването на българската народност през петвековното османско владичество“. (Историческа справка, публикувана на Запад чрез София-прес, 1982 г.); „Покръстването на българите. Доклад за свещенически конференции (1980 г.); „Св. Патриарх Евтимий – просветител, архипастир и народен вожд“ (Радиосказка, 1983 г.); „Св. св. Кирил и Методий и “Filioque“ (Радиосказка, 1985 г.); „БПЦ – грижовна майка за род и Родина“. Публикувана от Славянски комитет в чужбина; „Г.нар. „Македонска“ православна църква на СФРЮ“. Доклад за свещениците, завършили курса по английски език; Сценарий (с проф. Т. Събев) и дикторски текст на филма „В прослава на България“ (1980 г.); Дикторски текст за филма „Тридесет години възстановена Българска патриаршия“ (1983 г.) и др.

напишеше нещо, веднага започваше да го препрочита и обикновено не си го харесваше. Затова много често пишеше голяма част от текстовете си първо на ръка. След това идваше пишещата машина, компютри нямаше, колкото и чудно да изглежда това за по-младите ни колеги днес.

Професорът ни напусна в разцвета на творческите си сили – само на 59 г. Последните години от неговия живот, особено след смъртта на съпругата му през 1995 г., той се раздаваше без остатък. Преподаваше освен в София и в Търново и в Благоевград. Това допълнително го изтощаваше и създаваше затруднения по отношение на научната му работа. Иначе имаше доста планове и беше започнал доста изследвания. С особен интерес изследваше обновленческия разкол в Съветския съюз след болшевишката революция и правеше съответните аналогии със ситуацията в България.

5. Грижа за наследниците

През близо десетте години, в които имах честта да познавам и да работя с проф. Христо Стоянов, основната му грижа бяха наследниците. Дал е десетки препоръки на студенти и специализанти за продължаващото им обучение в чужбина. Съкровеното му желание бе да има трима асистенти, съответно и наследници в трите основни дисциплини, които преподаваше. Същата грижа проявяваше и за университетите в Търново и Благоевград. Макар и сравнително млад тогава (ок. 50 годишен) професорът имаше идеи за развитие на дисциплините с оглед на новата ситуация в България след промените и големия интерес в онова време към специалността богословие. Много от тези неща постепенно бяха осъществени в годините. Днес в Богословския факултет освен старите три дисциплини в бакалавърския план има още една задължителна дисциплина – Въведение в История на Църквата. Освен това има и десетки избираеми дисциплини в сектора по История на Църквата. Отделно в магистърските програми са включени няколко задължителни и много отделни избираеми църковно-исторически дисциплини. В областта преподават един професор, един доцент и един главен асистент - доктор. Във връзка с откриването на новата специалност „Религията в Европа“ от тази година се създават и нови възможности.

С поведението си и като преподавател, и като църковник проф. Христо Стоянов успя да убеди нас, неговите наследници, че вярата и историята са сред най-важните неща. Учеше ни да помним и да пазим като зеницата на окото си идентичността си като православни християни, и като българи. Научи ни, че историкът-богослов не само информира, а преди всичко намира смисъла, същината, най-важното, и след това го представя така, че да реконструира, да оживотворява личностите във времето. За последното обаче се изисква и специален талант, който той притежаваше като разказвач на историята.

Професорът смяташе, че свободолюбието, което притежаваше, се полага на всеки, затова ни даде възможност в ранните си преподавателски години да се занимаваме с теми от по-широкия богословски кръг, често надхвърляйки рамките на традиционните църковно-исторически дисциплини. За всичко това благодарим на нашия професор и толкова години след неговата кончина той продължава да ни липсва. В началото за нас беше шокиращо ранното му отхождение в по-добрия свят – никой не беше готов. С времето лека-полека се справяме, но ни липсва неговата усмивка и подкрепа, липсва ни радостта от плодотворните разговори и неговото приятелство. Липсва ни и примерът на неговото богословско свидетелство като църковник, като преподавател и като християнин-изследовател на миналото. И най-малката лоялност ни задължава да пазим спомена за него и да споменаване неговото име пред нашите студенти, особено по отношение на някои от най-важните за него теми. Благодарим ти, професоре, макар че благодарността е възвишен дар, до които трудно достигахме, заради нашите слабости, за което молим за прошка!

Вечна памет!

Библиография на проф. Христо Стоянов

„Русия и Освобождението на България“, *Духовна култура*, бр. 3–4 (1968)

„Борба за църковна независимост“, *Славяни*, бр. 12 (1969)

„Д-р Стоян Чомаков и църковната борба“, *Сто години от учредяването на Българската екзархия*, София 1971

„In memoriam. Patriarch Kyril“, *Christliche Friedenskonferenz (Zeitschrift)*, 36 (1971)

„Васил Левски – Апостол на свободата“, *Духовна култура*, бр. 2 (1973)

„Заслугите на св. Василий Велики за мира в Древната църква“, *Духовна култура* бр. 4 (1975)

Протестантските мисии в България през XIX в. Ч. 1. (Годишник на Духовната академия, т. XXVI (LII), 1976–1977).

Протестантските мисии в България през XIX в. Ч. 2. (Годишник на Духовната академия, т. XXVII (LIII), 1977–1978).

„Междущърковно положение“, *Българската патриаршия през вековете*, София 1980 (в съавторство с Тодор Събев и Николай Кочев).

„Из историята на иконоборството: 717–741“, *Годишник на Духовната академия*, т. XXX (LVI) (1980–1981)

„Начало и развитие на братските връзки между българи и руси (VII–XIV в.)“, *Църквата и съпротивата на българския народ срещу османското иго. Юбилеен сборник по случай 100 години от Освобождението*, София 1981

„Българо-руско братство и сътрудничество в периода на османското иго“, *Църквата и съпротивата на българския народ срещу османското иго. Юбилеен сборник по случай 100 години от Освобождението*, София 1981 (в съавторство с Тодор Събев).

„Втори вселенски събор. (Кратък исторически обзор)“, *Духовна култура*, бр. 1 (1982)

„Подготовка и свикване на Шестия вселенски събор. (Кратък исторически обзор)“, *Духовна култура*, бр. 2 (1982)

„Врачанска епархия. Исторически обзор“, *Богослужебно последование и житие на св. Софроний Врачански (1739–1813) с исторически очерци за неговата <Врачанска> епархия и за Черепишкия манастир. Юбилеен сборник по случай 170 г. от блажената кончина на светителя*, София 1983

„Византия и покръстването на българите“, *Известия на ЦИАИ и ЦЦИАМ*, т. II (1984)

„Епархията на св. Климент Охридски“, *Известия на ЦИАИ и ЦЦИАМ*, т. II (1984)

„Приносът на Кирило-Методиевите ученици за българския възход през Средновековието. (1090 г. от избирането на „пръв епископ на българския език“)“, *Църковен вестник*, бр. 9 (1984),

„Църкви и манастири – фактори на Българското възраждане“, *Църковен вестник*, бр. 16 (1984), С., 1998,

„Отечество любезно, как хубаво си ти... прославно в историята многолетно!“, *Църковен вестник*, бр. 7 (1985)

„Екзарх Антим и Априлското въстание“. Доклад, изнесен на съвместно (при участието на Духовната академия, БАН и ЦИАИ) проведения симпозиум (27.X.1982 г.) по случай 110 г. от избирането на Видинския митрополит Антим за пръв Български екзарх и в памет на 170-годишнината от

рождението на Иларион Макариополски.

„Охридската архиепископия и нейното място за опазването на българщината“. Лекция, изнесена в Македонското дружество по повод 215-годишнината от унищожаването ѝ (6.IV.1982 г.).

„Възстановената Българска патриаршия – благоуханен плод на свободата“. Доклад по повод 1300 години от основаването на Българската държава (БЗНС, 1981 г.).

„Борбата за църковно-национална независимост (причини, характер, движещи сили, цел и задачи)“. Лекция, изнесена в Славянското дружество (м. май 1980 г.).

„Акад. проф. Иван Снегаров като християнин, преподавател и изследовател“. Доклад, изнесен на тържественото честване стогодишнината от рождението му (м. ноември 1983 г.).

„Ролята и значението на БПЦ в историята на нашия народ – заслугата ѝ за опазването и сплотяването на българската народност през петвековното османско владичество“. (Историческа справка, публикувана на Запад чрез София-прес, 1982 г.).

„Покръстването на българите“. Доклад за свещенически конференции (1980 г.).

„Св. Патриарх Евтимий – просветител, архипастир и народен вожд“ (Радиосказка, 1983 г.).

„Резюме на книгата на Leslje W. Barnard, The Council of Serdica 343 a.d. Sofia 1983.

„Св. св. Кирил и Методий и “Filioque“ (Радиосказка, 1985 г.).

„БПЦ – грижовна майка за род и Родина“. Публикувана от Славянския комитет в чужбина.

„Т.нар. „Македонска“ православна църква на СФРЮ“. Доклад за свещениците, завършили курса по английски език.

Сценарий (с проф. Т. Събев) и дикторски текст на филма „В прослава на България“ (1980 г.).

Дикторски текст за филма „Тридесет години възстановена Българска патриаршия“ (1983 г.).

„Българската православна църква през вековете“, *Сборник материали за кандидат-студенти по богословие*, Велико Търново, 1992

„Покръстването на княз Борис и българите“, *Християнството през вековете*, София 1998

„Книжовното дело на св. Братя Кирил и Методий в основата и развитието на славяно-българската книжнина и култура през „Златния век“ (IX–X в.), *Християнството през вековете*, София 1996

„Охридската архиепископия“, *Християнството през вековете*, Со-

фия 1998

„Основаване на Христовата Църква“, *Сборник материали за кандидат-студенти по богословие*, София 1998

„Покръстване на българите“, *Сборник материали за кандидат-студенти по богословие*, София 1998

„Учредяване на Българската екзархия“, *Сборник материали за кандидат-студенти по богословие*, София 1998

Обновленчество – младенческая болезнь политической перемены, Москва 1995.

„Из историята на БПЦ“, *Християнството през вековете*, София 1998

„Das Bußsakrament: (Eine theologisch-psychologische Analyse)“, *Sonderausgabe des bilateralen theologischen Dialogs der Evangelischen Kirchen in Deutschland und der Bulgarischen Orthodoxen Kirche: (24-30 November 1992 im Stift Reinhardsbrunn)*, Hannover 1993

„Das Bulgarische Schisma: (Eine Übersicht der gegenwärtigen Lage der Bulgarischen Orthodoxen Kirche)“, *Beiträge der Internationalen wissenschaftlichen Tagung in Heidelberg (24.02.-14.03.1993)*, Heidelberg 1993